

Date Printed: 04/23/2009

JTS Box Number: IFES_72
Tab Number: 94
Document Title: Maatla a Bouto Ya Gago!
Document Date: 1999
Document Country: South Africa
Document Language: Northern Sotho
IFES ID: CE01835

* 2 C 1 8 0 F 5 1 - E 3 D B - 4 1 A 5 - 8 E 8 8 - 4 E 1 C B 0 A F 9 B 3 0 *

MAATLA A BOUTO YA GAGO!

2 June 1999

E phatlaladitswe ke
Educational Support Services Trust
ka kgopelo ya Independent Electoral Commission.

Phatlalatšo ye e kgonagetše ka lebaka la International Foundation for Election Systems (IFES) ka tlase ga sekhwama go tšwa go USAID ka go ba le kgahlego go dikgetho tša 1999 tša tokologo le toka.

Northern Sotho

Ketapele

Ketapele ka Professa Mandla Mchunu, Moofisirimogolo wa Dikgetho wa Independent Electoral Commission.

Afrika-Borwa le batho ba yona e ile ya letela masomesome a mengwaga go tla ga deite temokrasi . Dikgetho tša 1994 le Molaotheo di dirile gore se se kgonege. Eupša temokrasi ga se tiragalo fela. Ke tshepetšo yeo e tšwelago pele. Ke maikarabelo a motho le mošomo wa Moafrika-Borwa yo mongwe le yo mongwe. Mmušo le Independent Electoral Commission di ka se go direle se.

O na le seo o ka se boelago ka ga diitšela, dikolo, maokelo, meetse le tšhireditšego mo o dulago. O ka kgetha batho bao ba swanetšego go laola ditirelo tše mo lefelong la geno la selegae le la-profense. O swanetše go thuša go kgetha mmušo wa Afrika-Borwa. Theeletša maikemisetšo le ditšhepišo tša bonkgetheng go tšwa mekgahlong ya dipolotiki ye e fapafapanego. Bala o be o bolele ka ga seo ba se dirago. Ba dira mešomo ya bona gabotse goba ka moo go sa kgotsofatšego gakakang?. Ba ahlole ka ditiro tša bona gomme o boutele lekoko la yabo la mmamora twa.

Ge o sa boutele o ka se be le seabo dipolelong tša dikgetho. Le gona ga o na lentšu mmušong wo o tšego diphetšo tšeo di amago bophelo bja gago. Afrika-Borwa e nyaka dibopego tša mmušo le baetapele ba mmušo ba ba lego ditulong ka lebaka la gore bontši bja batho bo nyaka ba dula ditulong tšeo.

Ke kgopela gore o se be mmogedi. Afrika-Borwa e swanetšwe ke go kgatha tema ga gago temokrasing. Taba ye e go swanetše. A phatlalatšo ye e be ye e go sedimošago.

Go bohlokwa kudukudu gore mantšu a rena a kwewe Dikgethongkakaretšo tša 1999. Anke o badišane pukwana ye le batho ba bantši ka mo o ka kgonago - kudu batho bao ba sa kgonego go ipalela. Tokelo ya gago ya go bouta e bohlokwa!

© 1999 Educational Support Services Trust

ISBN 1-919768-17-3

Phatlalatšo ye kgonagetše ka lebaka la International Foundation for Election Systems (IFES) ka tlase ga sekhwama go tšwa go USAID ka go ba le kgahlego go dikgetho tša 1999 tša tokologo le toka.

Matseno

Ka di 2 June 1999, lebaka la ka tlase ga ngwaga pele re tsena ngwageng wa ketepedi — mileniamo ye mpsha — re tla be re bouta dikgethong tša bobedi tša Afrika-Borwa tša temokrasi.

Dikgetho tša Afrika-Borwa tša mathomo tša temokrasi tša 1994 e bile dimakatšo gape ya ba kgato ye bohlokwa tseleng ya go ya tokologong. Eupša mošomo ga sešo o phethwe.

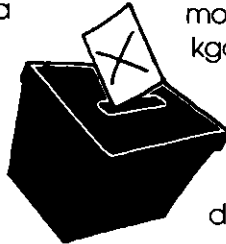
Dikgetho tša bobedi di tšewa bjalo ka kelo ye bohlokwa ya ka fao temokrasi ye mpsha e tšwelago pele ka gona. Lefase ka moka le tla be le lebeletše ka kgahlego ge Afrika-Borwa e eya dikgethong lekgetlong la bobedi. A naga ya rena e tlo tšea kgato ye nngwe ya maleba tseleng ya go ba temokrasi ya mannete fao

bohle ba nago le lentšu, goba re tlo kgopša? A batho ba ka se kgethe

ka bontši? Goba dikgetho di tlo senywa ke go se kwešišane le dintwa?

Go tšwa go yo mongwe le yo mongwe wa rena go netefatša katlego ya dikgetho tše ka mokgwa ofe goba ofe wo re ka kgonago ka wona. Dikgetho di thuša go bušetša go rena maikutlo a bosetšhaba le go tlišeletša seriti sa batho: di netefatša gore dikgopelo tša rena di kwewe.

Ka dikgetho tše, a re thabeleng go ba Baafrika-Borwa ge re tsena ngwagaketeng wo mofsa.

Temokrasi

Na gabotsebotse ke eng?

Afrika-Borwa e fetogile temokrasi ka 1994. Nako yeo e bile le mathomo go Basfrika-Borwa ka moka ba kgona go bouta. Fela a re lebeteleng selo se go thwego temokrasi ka tedi ye kgolo.

Temokrasi ke kgopolo ya kgalekgale — ya go feta mengwaga ye 2 500 — eupša ntihatheo ya yona, ya gore **batho ba swanetše go ba le lentšu maphelong a bona**, e sa ntše e sa hlokomologwa mo diripeng tše dintši lefaseng lehono. Lentšu le **temokrasi** le tšwa mantšung a Segerike e lego **demos**, le le rago gore

"batho", le **kratein**, le rago gore "go buša". Kgalekgale ka dinageng tša Gerike badudi bao ba bego ba bouta ka moka (bakomone, basadi, le makgoba ba be ba sa dumelelwe go bouta) ba be ba kgona go bolela thwii dikopanong tša bohle; go be go se na baemedi ba ba kgethwago.

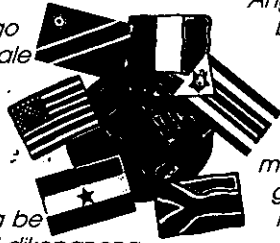
Mafora ba thopile tokologo ya bona go tšwa pušongnoši ya kgatelelo ka 1789. "**Tokologo! Tekatekano! Botee!**" e be e le senyakwa sa **Pego ya Ditokelo tša Motho le tša Modudi tša Sefora**. Dikoloni tša Briithani go la Leboa la Amerika (ka morago e bilego karolo ya United States of America) di thopile tokologo lebakeng la go menolwa ga mmušo wa Amerika (American Revolution) magareng ga 1775 le 1783. **Pego ya Boipušo ya United States** e bega ditokelo tša motheo tše di lebanego: "**bophelo, tokologo le go phela ka lethabo**".

Mo Afrika, tiragalo ya mafelelo ya go ba kgahlano le go ba gona ga Yuropa e thomile ka morago ga Ntwa ya Lefase II mengwageng ya 1940. Go

tloga ka boipušo bja **Ghana** ka tlase ga **Kwame Nkrumah** ka 1957 tokologo ya Afrika e ile ya tšwela pele ntle le tšhitišo. Ngwageng wa 1960 fela, dinaga tše 17 di ile tša hwetša boipušo gomme go ya mafelelong a mengwageng ya bo 1970 bonfši bja dinaga tša Afrika. bo be bo lokologile, go balwa le Mozambique le Angola. Badudi ba Zimbabwe ba ile ba swanelwa ke go lwa go fihlela 1980 mola ba Namibia ba tšere mengwaga ye mengwe gape ye

10.

Afrika-Borwa e bile naga ya mafelelo mo kontinenteng ya Afrika go itokolla — ka la **27 Aprele 1994**, letšatši leo ngwaga ka ngwaga le ketekago bjalo ka **Letšatši la Tokologo**. Ditokelo tša rena tša motheo di hwetšagala mo go Molaotheo le Malaokakanywa wa Ditokelo tše di tlišetšago meholakgolo ya setemokrasi ya **seriti sa motho, lekano, le tokologo**. Re na le sebaka, ge re ntše re batamela dikgetho tša rena tša bobedi tša go tla morago ga kgethollo, go hlohleletša batho mo Afrika le lefaseng ka bophara ka katlego ya dihlolongwa tša rena tša temokrasi.

Mmušo le wena: ditokelo le maikarabelo

Temokrasi e hlomphe batho ka moka. Eupša ge re ntše re ipshina ka **ditokelo** tša motheo, re na gape le **maikarabelo**. Ditokelo tša rena tša motheo, goba ditokologo, ka moka di ngwadilwe Molaongkakanywa wa Ditokelo (seripa se sengwe sa Molaotheo).

Re na le tokelo ya go:

- ✗ šomiša polelo ya rena;
- ✗ bolela seo re nyakago go se bolela (ge fela se sa hlohleletše lehloyo goba dintwa);
- ✗ phela ka ditumelo tša rena;
- ✗ boutela yo re mo kgethago re lokologile;
- ✗ hloma mekgahlo re be re sware dikopano;
- ✗ go šireletšega dintweng tša mohuta ofe goba ofe.

Go tšwa go rena go dira gore ditokelo tša rena e be nnete. Ditokelo tše dingwe ke tikologo yeo e hlwekilego, mengwako, tlhokomelo ya maphelo, thuto, dijo le meetse.

Maikarabelo a rena:

Ke maikarabelo a rena go šireletša temokrasi ya rena le go e dira gore e šome. Re

swanetše go latela melao ya yona gomme re lefe kabelo ya rena ya diitshenyegelo tša yona, eupša gape re swanetše go gapeletša gore ditokelo tša rena di elwe šedi. Re swanetše go netefatša gore ga go motho yo a dumelelwago go re swara ka go kgetholla ka lebaka la morafe, bong le ditumelo tša rena. Re dutše re šoma mmogo, re swanetše go hlomphe ka fao re fapanago ka gona.

Temokrasi e tliša
maikarabelo gape le
ditokelo.

Dira gore
bouto
ya gago
e be
le maatlal

Maatlal a bouto ya gago! 3

Temokrasi mo Afrika-Borwa

Re sepetše bokgole bjo bokakang?

Afrika-Borwa e na le histori ya go hloka temokrasi. Maikarabelo e rena go rena le bana ba rena ke go godiša temokrasi ye e phadimago yeo e tla kgottlelago le ka meso.

Mengwaga ye 2 000 ya ga feta: Batsomi le bakgobokedi ba Masan le baru ba Makhoihoi bao ba bego ba dula setšhabeng se senyane sa bahlakašope.

Go tloga mengwageng ye 1 750 ye e fetilego: Mathomong a mengwaga ya bo 1600, bašomiša-tšhipi ba Basotho le Manguni ba be ba setše ba aglle dikarolong tše kgolo tša bogare le

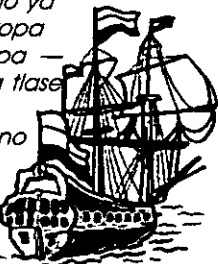
bohlabela bja borwa bja Afrika.

1488: Moutalli wa Lepotokisi Bartholomeu Dias o dukuloga Kapa. Mengwaga ye lesome morago ga fao, Vasco da Gama o feta lefelong lona leo gomme o fihla India.

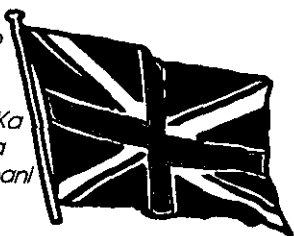

1652: Boikagelo bja mathomo bja go ya go lle bja Bayuroapa bo hlongwa Kapa — Maholanere, ka tlase ga Jan van Riebeeck. Thulano ya mathomo magareng ga Maholanere le Makhoihoi ka 1659.

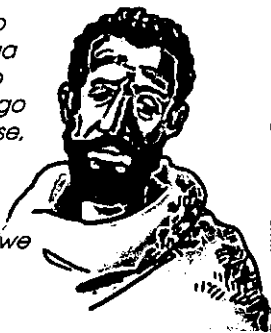

Mengwaga ya 1770: Kopano ya mathomo magareng ga badudi ba Yuroapa le ditšhaba tša Afrika tša go somiša tšhipi kwa Bohlabela bja Kapa.

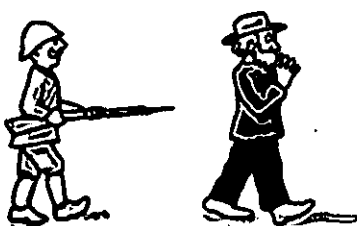
1795: Phenyo ya Mafora ntweng ya go Iwantsha Maholanere e dira gore Brithani e thope bodulo Kapa go sireletša tselakgwebo ya yona ya go ya Bohlabela. Ka ngwaga wa 1805 maBrithani a boetše sammaruri.

1858: Ka nako ye, morago ga dintwa tša go latelelana le go hloka mahlatse, boipušo bja setšhaba sa Mathosa bo be bo fedišitšwe gagolo.

1879: Brithani e fenya setšhaba sa Mazulu la mafelelo.

1902: Ntwa ya bobedi magareng ga Maburu le Maisemane e fediša boipušo bja Maburu.

1910: Mokgahlokopano wa Afrika-Borwa o a hlongwa. Maburu le Maisemane ba kwana go ntšha Baafrika-Borwa babaso maatleng a sepolotiki. **1912:** African National Congress (ANC) e a hlongwa.

1948: National Party e thoma go buša. Mathomo a nako ya kgethollo.

1910-1994: Twantsho ya Afrika ya kgatelelo ya Yuropa e na le histori ya go feta mengwaga ye e ka bago 500 — go tloga phenyong ya Makhokho go Mapotokisi kua Table Bay ka 1510, go ya magwanlong wa basadi wa 1956, kua Union Buildings go tloga dikhuduegong tša Soweto tša 1976 go ya dipelaelong tša mengwaga ya bo 1980.

1990: Go lokollwa ga Nelson Mandela ka 1990 e bile kgatho ye bohlokwa mo mengwageng ya bofelo ya go lša dikgethong tša Afrika-Borwa tša mathomo tša temokrasii ka 1994.

☒ Ditsō tše dintši, Setšhaba se tee!

Afrika-Borwa e na le histori ya go hloka temokrasi. Mo lebakeng le letelele historing ya sebjaalebjaale ya yona, toro ya go ba naga ye e kopanego, ya go hloka kgethollo ka semorafe e ile ya dio fela e le toro.

Mafelelong, ka 1994, ka morago ga ntwala le kgatelelo tšeo di tšerego makgolokgolo a mengwaga, Maafrika-Borwa re ile ra šomiša sebaka seo re se filwego ke dikgetho tša mathomo tša temokrasi go kopana bjalo ka setšhaba se tee. Maikarabelo a rena go rena le bana ba rena ke go maatlafatša seo re se hlomilego ka 1994 — go godiša temokrasi yeo e phadimago yeo e tla kgotlelelago le ka moso.

Go bonolo go bolela ka "setšhaba sa molalatladi" go ena le go dira gore e be nnete. Le ge motho a lebelela dipolelo tša *Census '96*, ka pejana di bontšha setšhaba seo se aroganego kudu ka morafe, bong, diitšeno le madulo. Ee, ke nnete, kgethollo ye kgologolo ke ya "semorafe". Naa re ka aga bjang setšhaba seo se akaretšago dipharologano tša sona, moo setšo se sengwe se rago se sengwe se re: "Ee, ka moka re diitho tša selo se tee! A re arolelaleng tšeo re nago le tšona gomme re age

bokamoso bja rena mmogo?"

Temokrasi ke maikemišetšo a a hlomphegago, eupša temokrasi ya mannete ga e dio phuruloga e feletše go tšwa dikgethong tše tee. 1994 e re tlišeditše moputso wo bohlokwa wa tokologo ya sepolitiki, eupša ga sešo re lokologe letšhogong, bohlaiking gape le go maima a mangwe ao a fokodišago temokrasi ya rena ye mpsha.

Setšo sa temokrasi se ka agwa fela ka nako go tšwa ditlabelong tša bopelotelele bja rena, go kgatha tema ka mafolofolo ga rena le ka go dumela ga rena gore re etwe pele, ka tshwanelo, ke thato ya bontši.

Molao o ka re tlišeletša go lekana ga rena ka mekgwanakgwana e se mekae ye bohlokwa, eupša ga re

lekane ka moka mo temokrasing ye ya rena ye mpsha. Bontši bja batho le gonabjale ga ba kgone go hwetša thuto, kalafo, mengwako, tshedimošo le ditlabele tše dingwe ka go lekana. Godimo ga dipoetšamorago tše, dipersente tša go feta tše 7 tša batho ba Afrika-Borwa ba-golofetše. Ba bantši ke difofu. Go tšwa go mang le mang wa rena go tsenya letsogo go ageng ga tekano, yeo e tlo tšeago nako go tla.

Ge re sa iše felo goba ra hloka lešoko ka ga ditokologo tša rena tše re di lwetšego ka maatla, re wela molabeng wa go bitša taolo ya ba mmalwa ya mohuta wa yona. Ge go ka bouta fela batho ba se kae, mmušo wa rena o tlo emela bano ba se kae fela, mohlomongwe bonyane fela. Tlhakomologo ke lenaba la temokrasi.

Bopelokhutswa ke lenaba le lengwe le kotsi. Gore dikgetho tše bohlokwahlokwa tša Afrika-Borwa tša bobedi tša temokrasi e be tša tokologo le toka, mekgahlo ya dipolotiki ka moka e swanetše go ikgafa go godišeng ga bopelotelele mabapi le tša sepolitiki. Ka ntle le go ba bothata ka bobjona, bopelokhutswa bo šomišwa gampe gabonolo ke basenyi, go senyetša bohle gagolo.

Lehutšo le le tšweleditšwego karateng ya ditumedišo tša mafelelo a ngwaga ya Nelson Mandela le Graca Machel le thabelwa ke rena bohle: "Ge ngwagakgolo wo o le gare o eya swiswing gomme wo mofsa o batamela, takaletšo ya rena ye e tseneletšego ke ya ngwaga wa lerato, katlego le phedišanommogo ya khutšo go rena ka moka."

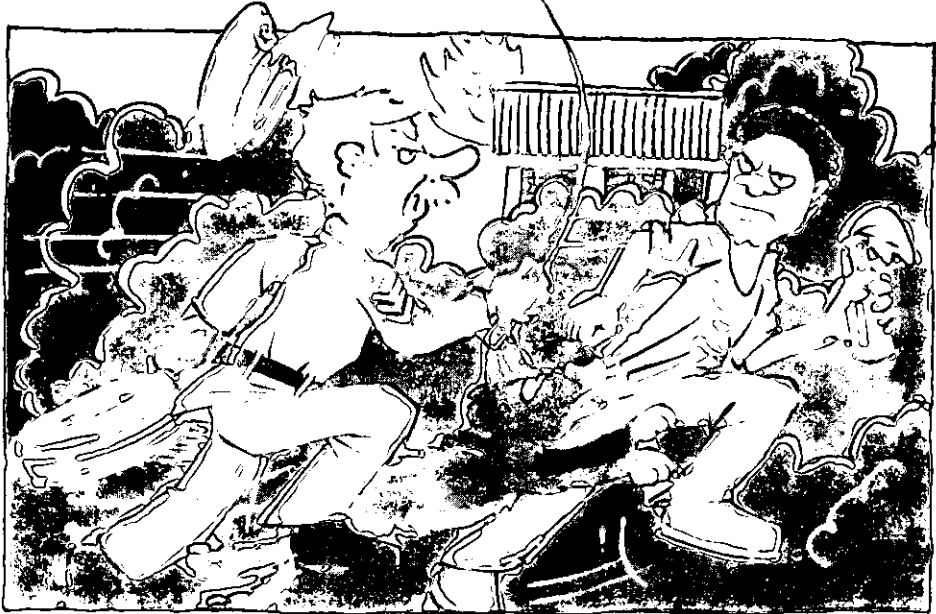
A re e direng gore e kgonege!

Dira gore
bouto
ya gago
e be
le maatlal

Maatla a bouto ya gago! 7

Go tswalwa ga Setšhaba sa Molalatladi

Baafrika-Borwa ba phetše ka tlase ga thulano le kgatelelo ye e tšerego lebaka la mengwaga ye e ka bago ye 500. Go lwela ditokelo tša bohle tša temokrasi go tšere nako ye telele e bile go bile boima gape ga se go fele. Ba bantši ba sotlegile e bile ba hlokagetše go re tliša mo re lego gona leho.

Mošomo wa rena ke go tšwetša pele temokrasi yeo re e lwetšego gaboima, re e tliše gomme re e godiše. Re ka se tšee Afrika-Borwa bjalo ka temokrasi ya mannefe go fihlela ge Maafrika-Borwa ka moka, e ka ba monna goba

mosadi, mohlaki goba mohumi, modudi wa toropong goba modudi wa kgolekgole magaeng, ba na le lentšu le le tiilego mo go tšeeeng-sephefho seo se bepago bokamoso bja rena.

Temokrasi ke setlabele.
Ga se tebanyo ka boyona.

Matšatšing a mathomo a go tswalwa ga temokrasi ya Afrika-Borwa, Mopišopo Desmond Tutu o rile Maafrika-Borwa ke "bana-ba-molatladi ba Modimo". Ka nnete re batho ba molatladi ba mebalabala, ditumelo le maleme a go fapafapana, eupša go ba bantši pišša ya gauta ye go thwego e boiphoro kua mafelelong a molatladi ke boiphoro fela.

Tokelo ya go bouta ga se ya ba ya tliša tokologo ya mannete go Maafrika-Borwa ka moka: tokologo bodiiding, tokologo go hlokeng tsebo ya go bala, tokologo tlaleng, tokologo dintweng le bosenyeng. Go

tšwa go motho mang le mang go rena go dira gore temokrasi e šome. Temokrasi ke *setlabele*, ga se tebanyo ka boyona.

Go bouta ke seripa se bohlokwa sa tema yeo re swanetšego go e kgatha bjalo ka badudi setšhabeng sa temokrasi. Tlhohlo ke go gahlanetša bokamoso mmogo, bjalo ka setšhaba sa temokrasi seo-se atlegilego.

Basadi Setšhabeng

Sebata se segolo sa dihlogo tšhe dintši sa aparteiti se bolailwe, le ge e le gore go šetše tsheny le tihokomologo ye kgolo tšeo di swanetšego go lokišwa. Fela go na le sebata se se tšwelago pele go gatelela Maafrika-Borwa: kgethollo ka bong.

Basadi ba dira dipersente tšhe e ka bago 52 tša batho ba Afrika-Borwa. Le ge go le bjalo ga ba fihle kgauswi le dipersente tšeo ge go lebelelwa baemedi palamenteng le dipolitiking. Gape basadi ga se ba emelwa ka go lekana mo maemong a taolo mafapheng a mmušo goba a praebete.

Tema yeo e kgathwago ke
10 Maatta a bouto ya gago!

basadi ka lapeng bjalo ka bosesi, barwedi, bomma le bomakgolo e bohlokwa le yona. Karolo ye kgolo ya thuto ya bana ba rena e bohlokwa le yona e ka diatleng tša basadi, gomme ke bona bao ba fiišago lapa.

Basadi ba swanetše go lwantšha ditšhitišo tšhe dintši.

X Bjalo ka sehlopha ba hwetša thuto ye nnyane ge go bapetšwa le banna.

Palo ya go feta seripagaro sa Maafrika-Borwa ke basadi, eapša ba na le lentšha go fihla kee mmašong wa rena?

X Ka kakaretšo motsotso wo mongwe le wo mongwe lefaseng ka bophara, mosadi o hlokgala ka mabaka a go amana le boimana. Palomoka ya diitshenyagalelo ka ngwaga lefaseng ka bophara go kaonafatša tlhokomelo ya maphelo a peleging e fto ba R76,5 bilione. Lefase le šomiša tšheléte ya go feto-yeo dibetseng ka beke e tee!

X Mo Afrika-Borwa, go kata go golela pele. Gauteng, mosadi o tee o bolawa ke molekani wa gagwe beke ka beke.

Basadi ba lwetše tokelo ya go bouta — gomme mafelong a mangwe ba sa lwa. Basadi ba kua Finland e bile bona ba mathomo ba go kgona go bouta, go ya mafelelong Ngwagakgolo wa 19, eupša dinageng tše dingwe tše dintši basadi ba ile ba swanela go ema go fihlela ka morago ga 1917. Ge dinaga tša Afrika di hwetša boipušo go tloga ka 1957 go ya pele, basadi ba Baafrika ba ile ba fiwa tokelo ya go bouta. Mo Afrika-Borwa, basadi ka mehla ba be ba kgatha tema ye kgolo ntweng ya go lwela tokologo. Mogwanto wa 1952 wa basadi kua Union Buildings wa go bontšha pelaelo kgahlano le go rwala dipukwana tša boitsebišo, gapé le mešomo ya mekgahlo ye mentši ya basadi ke

digopotšo go maatla a basadi a sepolitiki.

Bjalo ka ge go segiša gore Maafrika-Borwa ba bašweu ka bobona ba ka be ba hlomile melao legatong la Maafrika-Borwa babaso, go bjalo le gore banna ka bobona ba ka se hlomele basadi melao. Setšhaba sa rena se tla kwa Pohoko ge se sa ikgafe go maatlafatšeng basadi le go ageng tekano ya nnete ya bang.

Ga go o tee mo Afrika-Borwa yo a ka lokologago e le ka nnete go fihlela ge basadi ba ipshina ka tekano ye e sa lwantšhwego le banna mafapheng ka moka a setšhaba.

Go fihlela go basadi ba thwalwa maamong ao a ba swanetšego mafapheng a mangwe le a mangwe a mmašo, go tloga mmašong wa profense go ya go wa naga, dinyakwa tša basadi ba Afrika-Borwa, le dikgahlego tša Maafrika-Borwa ka moka, di ka se fihlelwe gabonolo.

**Dira gore
bouto
ya gago
e be
le maatla**

Molastša wo o lkgathilego go Bafsa ba Afrika-Borwa

Go reng ka swanetše go hlwa ka itshwanya ka dikgatho? Ke dipolitiki tšeo. Ga ka tšeo felo ka dipolitiki.

Dipolitiki ga se solo fela. Ke solo seo se lego maphelong a rena, re rata goba re sa rata. Go re sa tšeo felo ka tšona, re ka makatšwa ka seo se tšwologo ka morago ga rena.

Bafsa ba bantši ba gopola gore dipolitiki ga di amane le bona ka selo gomme ke dilo tša boradipolitiki fela. Eupša dipolitiki di laola maphelo a rena ka mekgwa ye mentši ye megolo. Go a hlokega gore re kgathe tema.

O hloile go hlola o namela thekisi ka lebaka la gore ga go dinamelwa tša bohle tše di šireletšegilego e bile di šomago ka tshwanelo? Ipotšiše: "Maikemišetšo a mmušo mabapi le thwalo ke afe?" "Matsapa ao mmušo o a tšeago go kaonafatša tšhireletšego mebileng a nepagetše na?"

A o lapišitšwe ke go hlwa o bogetše thelebišene go bona kgwele ya maoto ya maemo a godimo ka lebaka la gore toropokgolo ya geno ga e na lepatlelo le legolo mo go lekanego? Ke dikgato dife tšeo mmušo wa geno wa selegae o di tšeago go hlabolla ditlabakelo tša

Le go go le bjalo ka na le dilo tše kaone tše nka di dirago ka nako ya ka!

dipapadi? O boutile dikgethong tša mmušo wa selegae? O boutetše mang?

Nttha ye bohlokwa ka ga temokrasi ke gore *ka moka re na le lentšu*. Ge're ekwa're se na lentšu, go tšwa go rena go dira se sengwe ka taba ye. Ge re ekwa o ka re batho ga ba šetše mathata a rena, goba ba a hlokomologa, gona re swanela *go dira gore mmušo o re ele hloko!*

E bile bafsa bao, ka 1976, ba thomilego kgato ya mafelelo yeo e ilego ya fediša aparteiti. Re ka se ke ra lefelela sekoloto seo re se kolotago bafsa bao ba lwelego le bao ba hlokagetšego gore re tle re

lokologe. Se senyane seo re ka se dirago ke go kgatha tema temokrasing ya Afrika-Borwa yeo e thopilwego ka bothata. Mokgwa wo monyane wa go dira seo ke go *bouta*. Ga go ka mokgwa wo mongwe, re ka dira go feta mo. Ka nnete re ka šomiša maatla a temokrasi go fetola naga ka mokgwa wa khutšo.

Go boletšwe gwa thwe "ke mofsa yo a ka fetolago histori ka lebaka la gore ke mofsa fela yo a nago le sebete sa go lwantšha lehu." Seo ga se e ke ya ba nnete go feta historing ya maloba mono Afrika-Borwa. Re

swanetše go lewa ke dihlong ge re fura lela ditiragalo tša go feta ra re, "Le ka be le hloka getše go re thopela se, eupša ga re na kgahlego go sona."

Ntwa ga se e fele! Temokrasi ke kgato ya pele tseleng ya go iša tokologong ya mannete ya Afrika-Borwa. Bao ba tlilego pele ga rena ba re hweleditše sekgoba sa go tšwela pele ka ntwa, e sego go fura lela gomme ra ipshina ka seo ba bangwe ba se lwetšego.

**Ba tswaletše
kholetšho! Ke tlo
hwetša bjang
diploma ya ka
bjale?**

Ke ka lebaka la eng ke swanetše go bouta?

Ge re sa boute ...

Mmušo wo? Se ntire gore ka sego!
Ba re tshaphištše lefase ka moka,
eupša ke eng seo ba se tlišitšego?
Ga go solo!

Ke nagana gore ka kakaretšo mmušo
o dira mošomo wo mobotse. Ka a
tseba gore re sa ya kgole, eupša ke
nagana gore wo ke wona mmušo wo
o ka re fihlišago gona.

... mmušo o ka se re kwel

Mmušo o ka se re direle tše dibotse go fihlela re laetša gabotse
gore ke dilo dife tšeo di lego bohlokwa go rena gomme ra kgatha
tema go šomeng le mmušo go tliša diphetogo.

BOUTA Mošomo wa rena wo mogolo bjalo ka badudi ba temokrasi ke go bouta. Ge re sa boute re ka se kwewe.

NGWALA Ngwalela baemedi ba gago palamenteng, goba o ba leletše mogala! Ngwalela dikgatišobaka le dikuranta, goba o kgoboketše mesaeno le dire thapedi goba phetišene.

LAETŠA Molaotheo o go fa tokelo ya go tšweletša pelaetšo pontšheng gomme ka khutšo.

TSENELA DIKOPANO Tsenela dikopano tša mmušo le tše dingwe go kgoboketša tshedimošo le go netefatša gore o a kwewa. Go tšwa go rena gore re dule re sedimošitšwe.

Re swanetše go ba badudi ba mafolofolo.
 Re swanetše go šoma le mmušo go rarella
 mathata a rena.

Temokrasi ga se ka ga "rena"
 le "bona". E re thūša gore re
 fihlele kwano - go goga mmogo
 bjalo ka setšhaba se tee.

Mmušo wa rena o ka no se dire
 seo re gopolago gore se kaone,
 eupša mohlomongwe dimillione
 tšša batho ga ba dumelane le
 rena. Ge re sa dumelane le se
 segolo se mmušo o se dirago, re
 swanetše go šoma go tliša se
 sengwe legatong la sona, goba
 re boutele mokgahlo wa
 kganetšo wo maatla. Ge re
 thabela mmušo wa rena, re
 swanetše go boledišana le
 wona re sa kgaotše. Re
 swanetše go bouta, go ngwala,
 go laetša ... *re dire gore re
 kwagale!* Mmušo le dipolitiki ga
 di kgole le rena.

Ga go na "rena" le "bona". Ke
 fela rena.

Ke ka lebaka la eng re swanetše go ba le Lenaneo la Babouti?

Dinaga tšeo e lego dittemokrasi lefase ka bophara di nyaka badudi ba gona ba ngwadiša tokelo ya bona ya go bouta Lenaneong la Babouti.

Lenaneo la babouti le laetša leina la mmouti le lefelo la go bouta la mmouti yo mongwe le yo mongwe yoo a dumeletšwego go ka bouta mo nageng.

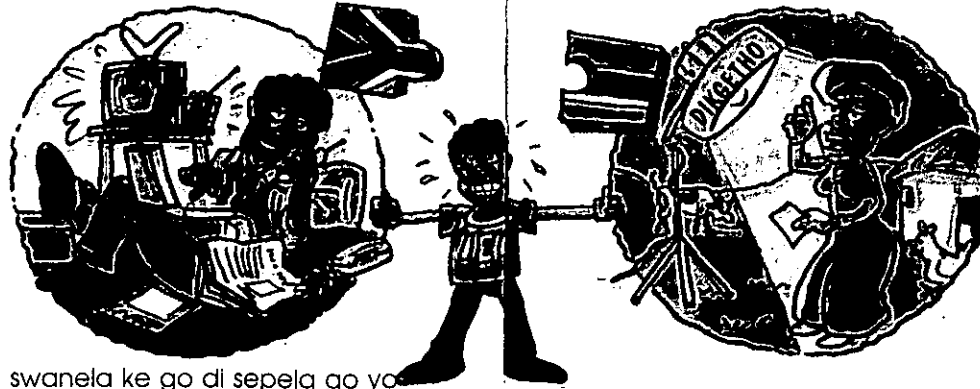
Ge leina la gago le sa tšwelele lenaneong la babouti o ka no se boute. Go tšwa go mongwe le mongwe wa rena go dira ka fao re ka kgonago gore re ingwadiše. Ke maikarabelo a rena go thuša bana ba bagolo ba rena - le mang le mang yo a hlokago thušo ya rena — gore ba ingwadiše bjalo ka babouti.

Lenaneo la babouti le thuša go netefatša gore dikgetho ga se tša toka le tokologo fela, eupša gape *di seketša tšhelete*. Temokrasi ye mpsha ga ya swanela go gapeletšwa go ikhweletša ditšhelete tše ntšintši gore e sware dikgetho. Mošomo wo mongwe wa Independent Electoral Commission (IEC) ke go laola dikgetho gore e be tša tokologo le toka, go netefatša gore temokrasi ya Afrika-Borwa e hwetšagala gabonolo, le go godiša temokrasi ye re e fiwago ke molaotheo. Ge e

16 Maatla a bouto ya gago!

tseba gore ke babouti ba bakae bao ba dulago mo nageng, IEC e kgona go tseba go hwetša ditlabakelo tša yona ka mokgwa wa maswanedi.

Dikgetho tša pele tša temokrasi tša Afrika-Borwa tša 1994 di ile tša atlega ka gore e bile tša toka le tokologo ka mo go kgotsafatšago gomme tša tliša tokologo ya sepolitiki. Eupša, ge re lebelela morago, go ba bonolo go bona mafokodi tšhepetšong: methaladi ye metelele, go diega, kgakanego, go lahlega ga ditlabele le ditsela tše ditelele tšeo batho ba ilego ba

swanela ke go di sepela go yo bouta.

Gammogo le go ba tshwanelo go ya ka Molaotheo wa rena, lenaneo la babouti gonabjale le bonwa le le bohlokwa go kgonthiša gore dikgetho e be tša toka le tokologo. Tlhoaho ye kgolo go IEC ke go tliša kgonagalo ya gore babouti naga ka bophara, kae goba kae mo ba ka bego ba dula gona, ba boute. Ditoropong le metseng megolo seo se tloga se le bonolo, eupša dipersente tše e ka bago 46 tša

Northern Sotho

baagi ba Afrika-Borwa ga ba dule ditropong goba metsengmegolo. Ke dipersente tše di sa fihlego 29 tša magae a Mafrika-Borwa a a nago le megalantšu, ka fao IEC e swanetše go dira mošomo wa yona mo lefelong leo le hlokago ditlabele tša motheo tša go dira dikgokagano.

Ka go šoma mmogo le ba Census '96, IEC e atlegile go utolla gore babouti ba dula kae, ge e ba ba na le tšhupabodulo ya semolao goba aowa. E arogantše naga ka dilete tša go boutela tše e ka bago 15 000, selete se sengwe le se sengwe e le legae go batho ba 1 200 (magaeng) le ba 3 000 (metsetoropong). Ka go ba le setešene se tee sa go ingwadiša/go boutela malebana le selete se

sengwe le se sengwe, IEC e netefatša gore batho ba ka se sepele maeto a matelele gore ba kgone go bouta. IEC e tla be e šomiša metšhene ya sebjalebjae ye e bitšwago "diZipZip", yeo ka bjako e "balago" *bar code* dipukwaneng tša batho tša boitsebišo. Metšhene ye, mmogo le ditlabele tša satellite tša dikgokagano tša sebjalebjae, di tla netefatša gore dipoelo tša dikgetho go tšwa diripeng tša naga tšeo ka setlwaedi di sa fihlelwego, di fihlišwa ka lebelo le ka mokgwa wa

Northern Sotho

maleba go swana le tša ditropong tše kgolo tša Afrika-Borwa.

Go ngwadiša mmouti yo mongwe le yo mongwe ke mošomo wo mogologolo, eupša woo o swanetšego go dirwa gore Afrika-Borwa e sware dikgetho tša bobedi tše di atlegilego. Yo mongwe le yo mongwe wa rena o na le maikarabelo go šomeng le IEC go netefatša tšhepetšo ya boingwadišo ye e atlegilego le dikgetho tše di tlogo tše di atlegilego.

Gopola:

- ✗ o ka se dumelelwe go bouta ge o se wa ingwadiša;
- ✗ o tlo dumelelwa go bouta fela mo tikologong yeo o dulago go yona; gape
- ✗ o tla fiwa sebaka sa go lebelela ge eba leina la gago le gona mo lenaneong la babouti le le nepagetšego, diofising tša mmasepala tša geno, ka morago ga ge boingwadišo bo fedile.
- ✗ go tla ba letšatši *le tee* fela la go bouta (e sego a mararo go swana le ka dikgetho tše di fetilego).

A re kgatheng tema ya rena!

Ge o nyaka tshedimošo ka bottlalo leletša nomoro ya mogala ye e sa lefelwego ya 0800 11 8000.

Maatla a bouto ya gago! 17

Dikgetho tša 1999

Seo o swanetšego go se tsaba

Seteišeneng sa gago sa go bouta:

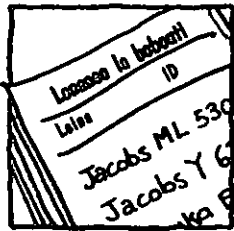
1. Tšweletša pukwana ya gago ya boitsebišo

Bontšha baboutiši pukwana ya gago ya boitsebišo ya go ba le bar

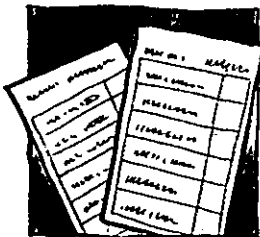
code goba bohlatse bja boitsebišo.

2. Lenaneo la babouti

Leina la gago le tla swaiwa lenaneong la babouti.

3. Dipampiri tša go bouta tše pedi

O tla fiwa dipampiri tše pedi tša go bouta, ya Kgobokano ya Setšhaba le ya

Lekgotla-theramolao la Profense.

4. Bouta

Boutela Kgobokano ya Setšhaba

Dira leswao pampiring ya go bouta go lebana le mokgahlo wo o o kgethago Kgobokano ya Setšhaba.

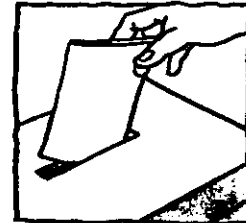
Boutela

Lekgotla-theramolao la Profense

Dira leswao pampiring ya go bouta go lebana le mokgahlo wo o o kgethago go Lekgotlatheramolao la Profense.

5. Lepokisi la go Bouta

Lokela pampiri ya go bouta ya Kgobokano ya Setšhaba ka

lepokising la go bouta la Kgobokano ya Setšhaba. Lokela pampiri ya go bouta ya Lekgotla-theramolao la

Profense ka lepokising la go bouta la Lekgotla-theramolao la Profense.

Baboutiši ba tla be ba le seteišeneng sa go bouta go go thuša.

Eba Modudi wa Temokrasi!

Dira gore Dikgetho tša 1999 di atlege!

Teseke ya IEC ya Dikgetho

Bjalo ka 1994,
Independent
Electoral
Commission
(IEC) e rata go
sedimoša le go
ruta batho ba
gaborena ka
moka ka ga
dikgetho tše
di tla go.

lengwe le le
lengwe la maleme
a 11 a semmušo.

Rómela
mangwalo a gago
atereseng ye: The
IEC.

Election
House,
260
Walker
Street,

O reng o sa re
ngwalele o re bošše
gore naa wena le
hao lo badilego
kgaišo ye le bona
e le bošše bjang. Re
ngwalele ka le

Sunnyside,
Pretoria, 0001.
Goba o ka dio re
leletša nomorong
ya mogala ye e sa
lefelwego ya:
0800 11 8000

Ke ka lebaka la eng go nyakega Mekgahlo ya Dipolitiiki?

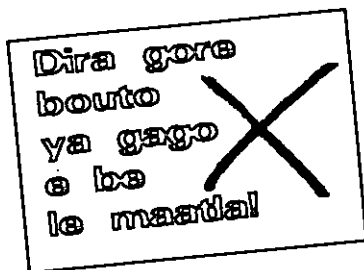
Go ka ba boima kudu gore lentšu le tee le kwagale ka gare ga batho ba bantši. Mokgahlo wa dipolitiiki o ka re fa lentšu le maatla.

Mekgahlo ya dipolitiiki e ka ba kgato ye bohlokwa mo tseleng ya go hloma tumelano (kwano ya kakaretšo) yeo e lego bohlokwa gore temokrasi e šome. Motho yo mongwe le yo mongwe o sa na le tokelo ya go bolela ka go lokologa le go kwewa, e ka ba ka gare ga mokgahlo wa sepolitiiki goba ka ntle ga wona.

Temokrasi ya mekgahlo ye mentši ga se ka ga Maloko a Palamente (MPs) ao a tšwago mekgahlong ye e fapanego yeo e boutago palamenteng, gomme mokgahlo wo mongwe wa thopa sefoka. Eupša, temokrasi ya mohuta wo e ama go ahlahlala ditaba ka tshwanele gomme gwa fihlelwa kwano.

Temokrasi ya mekgahlo ye mentši e tliša leano la go fihlela kwano le go rarolla mathata. Mekgahlo ya rena ya dipolitiiki ke baemedi ba rena palamenteng — ka go boutela mokgahlo re dumelela Maloko a Palamente a mokgahlo woo go bolela legatong la rena.

Boutela yo o mo ratago, fela dira gore bouto ya gago e be le maatla!

Mekgahlo ya dipoiitiki

Le Molao wa Maitshwaro wa Dikgetho (wo o lego ka Molaong wa Dikgetho, 1998) o tlišetša gore babouti ba ka boutela mekgahlo wo ba o kgethago ka ntle le go tšhošetšwa. Ga go na motho goba mekgahlo wo o ka beago kgatelelo go mmouti go bouta ka mekgwa wo o itšego.

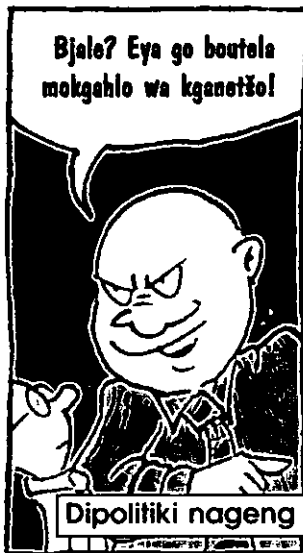
Go tlaletša, go na le mekgwa ye mengwe ye mentši yeo ka yona maloko a mekgahlo ya dipolitiki a swanelago goba a sa swanelago go laetša maitshwaro ka gona - ge ba sa nyake go ipona ba le ka letsogong la molao.

- Ga go na motho yo a ka thibelago moemedi wa mekgahlo ofe goba ofe goba nkgetheng gore a fihle moo babouti ba lego gona.
- Ga go na motho yoo a ka thibelago kopano ya sepolitiki, mogwanto, boipelaetšo goba tiragalo ye nngwe ya sepolitiki gore e diragale.
- Ga go na motho yo a ka swarago

goba a tšea karolo kopanong ya sepolitiki, mogwanto goba ya go swana le ye bjalo ka letšatši la dikgetho.

- Ga go na motho yo a ka tlonfollago moemedi wa mekgahlo, nkgetheng goba mohlankeledi wa IEC.
- Ga go na motho yo a ka lwanšhago tokelo ya mmouti ya go dira sephiri.
- Ga go na motho yo a ka šomišetšago Lenaneo la Babouti go dilo dife goba dife ka ntle le mabaka a dikgetho.
- Ga go na motho yo a nago le tokelo ya senya goba go šwalalanya diposetara tša mekgahlo wo o ngwadišitšwego goba nkgetheng.
- Ditlabakelo dife goba dife tša dikgetho tšeo 'di gatišitšwego ke mekgahlo wa dipolitiki di swanetše go ba le leina le aterese tša mogatiši le mophatlalatši gomme di swanetše go swaiwa "papatšo".

Mo temokrasing mekgahlo ka moka ye e ngwadišitšwego e swanetše go šoma mmogo ka khatšo. Motho mang goba mang yo a tshelago Molao wa Maitshwaro wa Dikgetho o tla fiwa kotlo ke molao.

Dipolitiki nageng ya mekgahlo o tee.

Tsošološo ya Afrika le Dikgetho tša Kakaretšo tša 1999

Afrika-Borwa e na le bokgoni go ba mogogapele mo Tsošološong ya Afrika. Tsošološo ya Afrika bjalo ka ge e ithhaloša e šupa go tsošološa goba go tswalwa lefsa ga Afrika ka morago ga mengwaga ye 500 ya kgatelelo ya bokoloni.

Afrika ke kontinente ya bobedi ka bogolo gape ya bobedi ka go tlala batho go bapetšwa le dikontinente tše dingwe tše 7 tša lefase. Ke legae la batho ba lefase ba go feta dimilione tše 650, fela, ntle le Antarctica, ekonomi ya yona e fokola go feta tša dikontinente tše dingwe. Re ka kgona, e bile re tlo fetola seemo se.

Afrika ke legae la batho ba mathomo, legae la dibopiwa tša mathomo tše re naganago gore e bile batho mengwageng ya go ka ba dimilione tše tlhano ye e fetilego. Go tloga mono Afrika, batho ba ile ba bea lefase ka tlase ga bokoloni lekga la mathomo. Go tloga dikatlegong tša go tuma tša Mmušo wa Maegepete mengwaga ye 5 000 ya go feta go ya dimakatšong tša Mmušo wa Mwene Mutapa yeo e bego e ithhomile Zimbabwe ye Kgolo mathomong a

ngwagakgolo wa 14 ... go tloga ngwagakgolong wa 17 wo o gopolwago ka dikatlego tša bokgabo le setšo tša Benin kua bodikela go ya mengwagakgolong ya bogwebi go ralala le lebopo la bohlabela, Afrika e re swaretše lehumo la bokgoni leo re ka le phafogelago.

Bjalo ka ge Tsošološo ya Yuropa yeo e thomilego ka ngwagakgolo wa 14 Italia e ile ya fetola ya mpshafatša kontinente yeo, tsošološo mo Afrika le yona e ka bona dikatlego tša yona tša go feta di sa utollwe fela, eupša di hlabollwa le go mpshafatšwa ke bokamoso bjo bo

hlabollago. Mono Afrika-Borwa, fao Letšatši la Tokologo ka la 27 Aprele e bilego sešupo sa tokologo ya bofelo ya kontinente ya Afrika, re na le bokgoni bja go kgatha tema bjalo ka sefehli go fetoleng sebopego sa Afrika.

Katlego ya temokrasi e bohlokwa kudu go Tsošološo ya Afrika. Dikgetho tša Afrika-Borwa tša bobedi tša temokrasi e tla ba khuetšo go dišhaba ka moka tša Afrika - le lefase.

Kgatha tema ya gago — bouta Dikgethongkakaretšo ka June 1999.

Ge o na le dipotšišo, leletša nomoro ya mogala ye e sa lefelwego ya

Phatlalatšo ye e kgonagetše ka tebaka la International Foundation for Election Systems (IFES) ka tlase ga sekhwama go tšwa go USAID ka go ba le kgahlego go dikgetho tša 1999 tša tokologo le toka.